

HRVATSKA I NJEZINE REGIJE

Ivan Rogić

Arhitektonski fakultet, Zagreb

UDK 316.334.52 (497.13)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 9. 1992.

U radu "Hrvatska i njezine regije" autor iznosi tezu da su regije forme re/teritorijalizacije društva pri kraju (paleo)industrijalizma. Praktično promatrane, one su "sindikati općina", stvoreni da bi se na lokalnoj i regionalnoj razini mogli uspješno obraniti oni razvojni procesi i elementi koji su nužni u ekologijskoj i kulturnoj rekonstrukciji nacionalnog teritorija. Promotrene na taj način, regije nisu elementi državne organizacije i ne konkuriraju državi u pitanjima suvereniteta. One su, naprotiv, posljedica ojačale ekologijske subjektivnosti. One nastaju kao savezi općina, općinske udruge, sindikati općina, kako bi se efikasno uklonile razvojne smetnje, zajedničke za pojedine skupine općina. Na toj osnovici regije se mogu oblikovati i transnacionalno. Pod tim se podrazumijeva potreba da se pojedine ekologijske poteškoće ne mogu ukloniti ako se i kada se ne stvore sindikati općina na cijelom prostoru na kojemu vladaju poremećaji, a ne samo na teritoriju koji je ograničen jednom državnim granicom. Slijedeći potrebu da rekonstruiraju ekologijsku i kulturnu konkretnost vlastitog teritorija, regije se mogu naći u opreci spram države onda kada je ta država ostala zarobljena (paleo)industrijskim redukcijama, pa djeluje indiferentno u odnosu na kvalitetu vlastitog teritorija. Ta opreka je, međutim, razvojnog karaktera, a nema domašaj koji bi prometnuo regiju u aktera konkurentnog državi u pitanjima suvereniteta. Budući da je regija druga oznaka za konkretni životni okoliš pojedinog društvenog aktera, ona ne može imati granice unaprijed zadane. Te su granice posljedice odnosa akter/okoliš. Upravo zbog toga, regija je dinamična jedinica. Njezina trajnost ovisi o tomu koliko je trajan odnos akter/okoliš i koliko je postojan sindikat općina izgrađen osloncem na taj odnos.

UVOD

U Hrvatskoj je, u razdoblju 1990.-1992., predmetom političke rasprave postalo uglavnom sve o čemu se može, više ili manje razgovijetno, raspravljati. Nije zato neočekivano da je osnažena i rasprava o regijama. Velim: osnažena, jer se po rubovima stručne i političke javnosti ona vuče puno duže od spomenute dvije prijelomne godine. Ali, činjenica koja vlada tim parom godina – da je Hrvatska uspostavljena kao samostalna država – bitno mijenja i obilježja rasprave koja se razvila. Nije točno reći da njome vlada interes za strategijsku razinu pitanja o regijama, a da je on u prijašnjim razdobljima bio potisnut, ili zabranjen. Naprotiv. Ali razlika, koja se ne može poreći, ogleda se u potrebi da se pitanje o regijama pretrese poštujući kontekst što je nastao hrvatskim državnim osamostaljivanjem. Prostorni planeri, čak i oni dogmatično odani tehničkoj retorici, lako otkrivaju praktične implikacije te okolnosti. Već i najgrublja inventura nacionalnih infrastrukturnih mreža, primjerice, kakve su upisane u naslijedene planove razvitka, otkriva da su mnoge položene bez dublje povezanosti s

činjenicom da je Hrvatska samostalna država. Slično se može ustvrditi i u pogledu na mrežu glavnih gradova, raspored pučanstva i slične strategijske elemente. Promijenjeni kontekst, a time, nužno, i promijenjeni ciljevi društvenog razvitka, oblikuju i drukčiji obzor razumijevanja. Njemu, predvidljivo, ne izmiče ni način postavljanja pitanja o regijama u Hrvatskoj. U ovom tekstu pokušavam to pitanje osloniti na nekoliko činjenica koje se u raspravi nerijetko zanemaruju, a bez kojih rasprava ne može biti precizna onoliko koliko je to za sam predmet rasprave potrebno.

REGIJE I INDUSTRIJALIZAM

De/teritorijalizacija. U industrijalizmu, pokraj mnoštva procesa koji stubokom mijenjaju društveni okoliš, a jednako toliko i, s njim povezani, prirodni, razvija se i proces de/teritorijalizacije. Na simboličkoj razini on je omogućen novom kulturnom proizvodnjom i praksom koja nastaje oko nekoliko univerzalizirajućih socijalnih metafora kao što su slobodni građanin, interes, profit, kapital, umnost i srodne. S pomoću njih se u kulturnoj praksi učvršćuje jedna dalekosežna strategija *isticanja sličnosti/identičnosti* i dedramatizacije razlika. Na taj se način iz popisa obvezujućih odrednica društvenih skupina ili pojedinaca argumentirano isključuje njihova teritorijalnost. Da bi se identificirao glavni akter industrijskog društva (individualni poduzetnik, primjerice), nije potrebno ocrtati i njegova teritorijalna svojstva. On je cjelovito identificiran, premda je bezzavičajan. Jednako je i s drugim glavnim toposima toga kulturnog poretka. Tvrditi da se taj poredak oblikuje izvan svake mreže teritorijalnih referencija, dakako, bilo bi netočno. I poduzetnici i upravljači i vojnici jasno razlikuju potrebne teritorijalne jedinice. Ali razlike koje omogućuju njihovu jediničnost, nemaju strukturnu snagu. Idealnotipska projekcija teritorija u takvu okviru pokazuje *praznu bjelinu*. Ona samo odražava veličinu zapreka koje pojedini društveni akteri moraju savladati, ukloniti, nadmašiti, da bi postigli deklarirane ciljeve. Zato je i dopušteno reći da je industrijalizam, koliko se promatra simbolički, proces koji se događa *nigdje/svagdje*, što je samo u mreži mjesnih metafora protumačena riječ univerzalizacije. Teritorij je samo apstraktno polje gdje djeluju društvene sile jedna na drugu, ali ni jedna na teritorij ili on na njih.

Na praktičnoj strani proces de/teritorijalizacije oslanja se na civilizacijsko raskorjenjivanje seoskog svijeta. Sve do industrijske preobrazbe društvenog okoliša taj je svijet prirodni okvir u kojemu regija ima određivi životni sadržaj. Zato se u teoriji voli reći da je takva regija *fizionomijska*, dakle, da se jasno razlikuje kulturni poredak njoj svojstven. Taj je poredak neodvojiv od prirodne baštine koliko je i poredak seoskog svijeta determiniran prirodnim čimbenicima: klimom, reljefom, kakvoćom i vrsti zemljišta, udaljenošću od mora ili rijeka. Seoski svijet europskog juga i njegova kulturna svojstva, primjerice, jedva da je i moguće zamisliti izvan prirodnog okvira poznatog pod općenitom oznakom – Sredozemlje. Seoski svijet "sirijske civilizacije" i njegova kulturna svojstva jedva da je moguće zamisliti bez prirodnog poretka kojim vlada pustinja. Nisu štoviše neuvjerljive analize koje upozoruju da je praznina neba, toliko uočljiva u monoteizmu, posljedica metaforične prerade dnevne praznine pustinje. Inzistiranje na seoskom svijetu ne implicira da tamo nema gradova, a njihova konstitucija ne premašuje granice u kojima se konstituira seoski svijet. Naprotiv, gradovi se u njemu pojavljuju kao *njegov usavršeni gest*. Zato gradovi ne mogu podrediti regije i nametnuti im vlastita imena. Primjerice, Hrvatsko zagorje, ili Istra, ne mogu se izjednačiti s eventualnim kovanicama: varaždinska pokrajina ili pazinska marka. Doduše, njihov položaj civitasa ili "kolektivnog feudalca" dopušta im niz privilegija. Ali, strukturalno

promatrano, grad je, ma koliko bio u isti mah i laboratorij apstrakcije, u tom poretku organski dio regije. Točnije: *grad je zavičajan*. Unatoč tomu što simbolički sadržaj zavičajnosti pretežno posreduje *granicama vidljive slike* (obzora) zavičajaja, a rjeđe *intuiranim granicama mjesta*. Potonji način ostao je tradicionalnom navikom seoskog svijeta, jer se, za razliku od grada, on u potpunosti konstituira osloncem na imaginaciju mjesta.

Funkcionalna regija. Kada, pak, grad u industrijalizmu zadobiva subjektivnost i ovlasti glavnog aktera cjelovite preobrazbe društvenog okoliša, on se oslobađa i zavičajnosti. Preobrazbu grada u industrijalizmu pokreće predodžba o univerzalizaciji vlastitog sadržaja. Usmjeravan unutrašnjim pritiskom, što leži ispod te predodžbe, grad se u industrijalizmu odpočimlje mjeriti *utopijskim/idealnim mjerilom*, a potpuno zanemaruje, ili potiskuje na manje važno mjesto, ona mjerila koja su posljedica fizionomijskih svojstava njegove regije. Dakle, kada se u industrijalizmu grad konstituira kao središte društvenog djelovanja, fizionomijska regija, osim kao klasifikacijska jedinica u kulturnoj antropologiji ili socijalnoj geografiji, gubi uporište. Doduše, zavičajne identifikacije "zemljaka" nisu rijetke. Ali one više nemaju strukturnu snagu za oblikovati i posebne stilove razvojnog djelovanja u urbanom okolišu industrijalizma. Fizionomijsku regiju zamjenjuje funkcionalna. Već i sama sintagma upozoruje da ona, strogo uzevši, ne opisuje jedno samorazumljivo zavičajno okruženje. Točnije: ona ne teži svoje granice izjednačiti s granicama prijašnje fizionomijske regije. Naprotiv, njezine su granice dinamičke. *One ovise o tomu kolika je polarizirajuća snaga grada u njezinom središtu*. Polarizirajuća snaga je posljedica i industrijske, i političke, i upravne, i infrastrukturne, i financijske sposobnosti grada. Ukoliko je ta sposobnost veća, i funkcionalna regija grada je veća. Primjerice, još samo prije stotinjak godina bilo je uvriježeno reći: Rijeka pokraj Senja. Premda je već pri kraju XIX. stoljeća takav opis međusobnog odnosa dvaju starih gradova pomalo groteskan, on istrajava zahvaljujući prijašnjoj višestoljetnoj prevlasti Senja na sjevernom hrvatskom primorju. Ali, pri kraju tekućega stoljeća, više nikomu ne pada na pamet slična dosjetka. Naprotiv, ima ozbiljnih analitičara koji tvrde kako se riječka funkcionalna regija proteže gotovo do Zagreba. U metodologijskoj shemi socijalne geografije, s pomoću koje se određuju granice funkcionalne regije, ima dosta indikatora o kojima se može žestoko raspravljati. Ali je činjenica da industrijalizam svoju teritorijalnu strukturu oblikuje osloncem na funkcionalnu regiju. Njome se više potvrđuje kojim teritorijem vlada utjecaj pojedinog grada negoli kakav je stvarni životni sadržaj oblikovan na njemu. Pragmatično promatrano, funkcionalna regija je (a) prazni teritorij za nove djelatnosti, koje se više ne mogu smjestiti u naslijeđenim granicama industrijskog grada, i (b) teritorij gdje su "sakrivena" posebna dobra potrebna u industrijskim procesima. Zbog toga se funkcionalna regija pojavljuje kao tehnički okvir da bi se primjereno *specificirale lokacijske ili proizvodne pogodnosti* koje su gradu i industrijskom sustavu na raspolaganju na pojedinim odsječcima teritorija. Koliko je u regionalnom poretku fizionomijskih regija bilo pogrešno nazvati regiju gradskim imenom, toliko je u poretku funkcionalnih regija to, naprotiv, glavno sintaktičko pravilo. Umjesto Istre, Like, Dalmacije i drugih fizionomskih regija u Hrvatskoj se, u industrijalizmu, pojavljuju splitska, zagrebačka, riječka, pulska, zadarska, osječka i druge funkcionalne regije. Slijedeći isto načelo, nastaju sedamdesetih godina u Hrvatskoj i zajednice općina, kojima je dopisano ime središnjeg grada: splitska, riječka, sisačka, gospićka i druge zajednice općina. Za razliku od zavičajnih, to su funkcionalne, točnije, *tehničke zajednice*. Ta činjenica krije i jednu, nimalo bezazlenu, implikaciju. Ona otkriva da je funkcionalna regija izravna posljedica procesa tehničke/funkcionalne restrukturacije

urbane zbiljnosti. Iz iste implikacije slijedi da restrukturacija nije nužno povezana s regijama kao posebnim životnim cjelinama. Cjelovitost funkcionalne regije, dakle, tehnička je cjelovitost. U zadanom trenutku ona može obuhvatiti mnoštvo raznorodnih teritorija koji, u drugim okolnostima, mogu jednako argumentirano pripadati cjelini druge funkcionalne regije. Njihovo "prešaltavanje" olakšava proces kulturne homogenizacije, spomenut prije. I u toj činjenici leži jedan od razloga zašto se nerijetko industrijalizam opisuje sintagmom "tekuće društvo".

Prepoznate regije. Zahtjev da se regije treba prepoznati aktualizirao je, kao što je poznato, D. de Rougemont, pozivajući se na jednog zemljopisca: V. de la Blanchea. Argumentacija na kojoj de Rougemont temelji zahtjev, posljedica je sustavnog sabiranja negativnih posljedica procesa de/teritorijalizacije, oblikovanog u okrilju industrijalizma. Tri su takve posljedice najvažnije: uništavanje kulturnih razlika, uništavanje ekologijske baštine i energijska kriza. Budući da je životni sadržaj fizionomijske regije odrediv u kulturnom poretku, koji je organski povezan s ekologijskom osnovicom regije, kulturna i ekologijska destrukcija mogu se zamisliti kao jedinstveni proces koji djeluje istodobno negativno na više načina. Najzad, to potvrđuju i najbanalniji uvidi. Ekologijska destrukcija naselja u Kaštelanskom zaljevu, primjerice, tijesno je povezana s uništavanjem naslijeđenog kulturnog poretka i s aktivnim zatiranjem baštine. Štoviše: kulturna destrukcija je dio nužne pripreme za ekologijsku destrukciju jer se njome pojedini teritorij "čisti" od značenjskih i simboličkih mreža na koje se oslanja teritorijalna kolektivna svijest regionalnih skupina. Ulovljene u klopku de/teritorijaliziranog svijeta, one više i ne mogu pripremiti obranu svojih ekologijskih prava, pa ih nužno reduciraju na fragmentirane interese. De Rougemontovo isticanje krize energije na istom je načelnom tragu. Upozoravajući da izgrađivanje velikih nuklearnih elektrana pokreće, u isti mah, i proces ukidanja svake regionalne autonomije, de Rougemont inzistira da to znači potpunu smrt lokalnih oblika društvenog života i stvaranje stanja u kojima je svaka takva regija pod izravnom upravnom, političkom i financijskom paskom središta državne moći. Držim da je najtočnije njegovu argumentaciju sažeti u tvrdnju: *bez obnove zavičajnosti*, a ona je nužno regionalna, kao konstitutivnog elementa društva, nije moguće, oslanjajući se samo na retoriku interesa, pripremiti ekologijsko obuzdavanje industrijalizma. Za nas današnje to više i nije posebno otkriće.

Poteškoća, naprotiv, nastaje kada praktično treba odrediti sadržaj zavičajnosti. Reći da su to okamine tradicija nestalih seoskih zajednica zvuči groteskno. Industrijalizam se ne može ekologijski obuzdati retorikom posuđenom u zavičajnom muzeju. Potrebno je, naprotiv, pokazati da je *zavičajnost događanja razina* nužna da bi se uopće oblikovao život. To znači da građanski pojedinac, kada se odmakne od opsesivne retorike koja ga opisuje kao interesni stroj i kada se opiše kao *živi pojedinac*, pokazuje svojstva koja mu industrijalizam nije rado priznavao. Jedno od tih svojstava je i teritorijalnost. Zavičajnost u tom kontekstu nije nostalglična lijepa slika romantične ruine ili groteskni ulomak zavičajnog muzeja iz kojega su svi odbjegli, nego *nužna razina za oblikovanje žive osobe*. Zato je točnije reći da je zavičaj odabran, a ne naslijeđen.

Da bi, pak, zavičaj bio odabran, on mora biti prepoznat, identificiran. Korisno je upozoriti da je proces prepoznavanja zavičaja dio cjelovitog procesa rekonstrukcije identiteta, i pojedinca i skupine, kao živih društvenih aktera. Zbog toga se prepoznavanje zavičaja oslanja na prekrivanje odabranog teritorija razlikom. Bez mreže, značenjske, simboličke i, sukladno tomu, praktične, u koju se razlika premješta, nije moguće preciznije odrediti obrise regije. Određivanje navlastitosti i određivanje

teritorijalnosti na taj se način povezuju i oblikuju jedinstven proces. Prepoznavanje, dakle, implicira nastajanje jedne subjektivnosti koja, budući da je živa, a ne mehanička, ekološki konkretna, a ne interesno apstraktna, za svoju izgradnju nužno treba i zavičajnost. Zavičaj je *nečiji zavičaj*; regija je *nečija regija*. Ni jedno ni drugo ne opstojе neovisno o onome čiji su. Jasnije rečeno: regije nisu životne razine određene unaprijed, prije i izvan života u kojemu se kao razine potvrđuju. One konkretno društveno opstojе samo onda kada opstojе i društveni akteri koji se kroz njih teritorijaliziraju kao živi akteri. To potvrđuju sve civilizacijske mijene o kojima postoje uporabljivi podaci.

Poznato je da u tradiciji prirodne znanosti identificiranje regije odpočimlje pitanjem o odrednicama koje dopuštaju da se one opišu kao po nečemu homogeni teritoriji; homogeni klimatski, reljefno, geološki, hidrološki itd. Status dobivene homogenosti je objektivn jer je rezultat znanstvenog postupka. Prepoznavanje regije također unosi u nju određenu homogenost. Dočim se veli, primjerice, Istra, Slavonija, Dalmacija, Lika, misli se na teritorijalne cjeline koje su po nečemu odredive kao cjeline. Ali, za razliku od objektivne homogenosti prirodne znanosti, prepoznavanje regije uključuje aktera koji, i kojemu, regija pripada kao zavičaj. Takva homogenost nema objektivni položaj zaštićen shematizmom prirodne znanosti, nego naprotiv, *ekološki*. Regija je u tom kontekstu odrediva samo iz odnosa akter/teritorij. Na taj se način stvara mjesto zaključku da *na jednom istom fizičkom teritoriju može opstojati više različitih regija*, ovisno o tomu koliko ga je konkretnih društvenih aktera integriralo u vlastito samooblikovanje. Dakle, ni prepoznata regija ne jamči, baš kao ni funkcionalna, onu stalnost koju je krila fizionomijska regija predindustrijskog svijeta. Ali, pogrešno bi bilo misliti da je i ona objektivno određena. Obrisi fizionomijske regije predindustrijskog svijeta mijenjaju se toliko sporo koliko se sporo mijenjao i taj svijet kao cjelina. S vremenskim iskustvom, stečenim u tehnički akceleriranom socijalnom okolišu, te mijene mogu izgledati kao da ih nije ni bilo. Ali njihovo identificiranje, neovisno o njihovoj veličini, proširuje argumentaciju za tvrdnju da je regija odrediva iz odnosa akter/teritorij i da je posljedica načina na koji se taj akter oblikuje kao ekološki subjektivnost. U tom slučaju pitanje o regijama postupno "kliže" u pitanje o onomu čije su to regije i tko je on, "vlasnik". Jasna identifikacija aktera i načina na koji on oblikuje ekološki subjektivnost priprema i mogućnost uvida u "objektivnost" obrisa, granica i veličine regije. Govoreći o regiji kao "sindikatu općina", i De Rougemont upozorava na tu činjenicu.

REGIJE I HRVATSKA KAO OSPORENA DRŽAVA

Osporenost i trojednica. U mnogim raspravama o regionalnom sastavu Hrvatske izbija na vidjelo uvjerenje kako je definicija hrvatskog jedinstva s pomoću trojstva – Hrvatska, Dalmacija, Slavonija – prirodna i samorazumljiva. U njoj je, doduše, položaj Hrvatske dvosmislen. U prvom slučaju, tim se imenom obuhvaća trodjelna cjelina, pa, paradoksalno, Hrvatska samu sebe sadrži kao dio. U drugom je slučaju Hrvatska samo jedan od strukturnih dijelova cjeline, položen na istu ravninu na kojoj se nalaze i druga dva dijela. Atribut "kraljevina" dopisuje se svakom posebno i s istom semantičkom ambicijom. Uglavnom se prešućuje da smo u tom slučaju u jednoj vrsti trajne neprilike koja je posljedica činjenice da je ime cjeline, koja obuhvaća sve tri kraljevine (Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju), nepoznato. Hrvatska ne može biti jer je to ime samo jednoga dijela cjeline. Neovisno o toj, nikada potpuno opisanoj, semantičkoj nelagodi, model u kojemu se tri kraljevine sastaju u jednoj, također, kraljevini, ali s potpuno sačuvanim subjektivitetima, središnjim je naslijeđenim modelom s pomoću

kojega se oblikuju glavne teorijske navike današnje regionalne analize u Hrvatskoj. Jedna od njegovih dubljih implikacija je predodžba o Hrvatskoj kao saveznoj državi, slično, primjerice, današnjoj Njemačkoj. Ta implikacija nije, dakako, nigdje primjereno artikulirana, ali je u političkoj retorici postojećih regionalnih stranaka u Hrvatskoj prisutna kao jedna vrsta orijentira. Inzistiranje na "dalmatinskom jeziku", "dalmatinskoj kulturi", "istarskom čovjeku" i srodnim sintagmama ne može se odvojiti od tradicionalnog shematizma po kojemu je Hrvatska jednaka zbroju triju kraljevstava. Ali, kada se pretresu okolnosti u kojima se stabilizira semantičko i političko cijepanje hrvatskog kraljevstva na trojednicu kraljevstava, nije potrebna velika domišljatost da bi se ustvrdilo kako sve te okolnosti povezuje *osporenost Hrvatske kao države*. Povratak imena Dalmacija iz povijesnog otpada podržan je u tri presudna slučaja: kada se bizantinski gradovi na jadranskoj obali opiru vlasti hrvatskog kralja; kada Mletačka republika kupuje dio hrvatskog juga i mora revitalizirati konkurentsko ime; kada austrijska carevina dobiva hrvatski jug kao ratni plijen nakon sloma Napoleonova pothvata. Srodan raspored okolnosti iz povijesnog otpada vraća i ime Slavonija, a ni ratni pokušaj Srba, tuzemnih i inozemnih, da imenu Krajina isposlušaju sličnu semantičku postojanost nije bez povezanosti s njima. U modelu hrvatske teritorijalizacije, kojemu je u središtu *osporenost Hrvatske kao države*, regije nastale pod pritiskom *nužno su više od regija*. U slučaju Dalmacije i Slavonije regije su usporedne kraljevine, a u slučaju Krajine regija je, najskromnije definirana, federalna jedinica izravno naslonjena na srpsku državu. Prihvatanje takvog modela regionalne teritorijalizacije Hrvatske ne može se legitimirati ako se prethodno ne legitimira i *osporenost Hrvatske kao države*. Tvrdnja zvuči prividno tvrdo. Ali se njome upućuje na činjenicu da se, kao osnovica regionalne teritorijalizacije Hrvatske u razdoblju njezine samostalnosti, ne može uporabiti model koji je nastao kao posljedica njezina polukolonijalnog ili srodnog položaja. Na toj podlozi definirati Hrvatsku kao Hrvatsku regija znači i nehotice biti povijesni cinik. Praktične posljedice modela su regije s ambicijom da funkcioniraju kao samostalne države. Hrvatstvo se postupno potiskuje u *konkurentski odnos* spram dalmatinstva, slavonsstva, istrijanstva, krajinstva, a cenzurira se mogućnost da ono bude oznaka višeg reda koja kao svoj ekološki i kulturni sadržaj krije značenje spomenutih imena. Razlozi zbog kojih pojedini društveni akteri daju prednost konkurentskom odnosu, ili jasnije, zbog kojih osporenu hrvatsku državu drže povijesno prirodnim oblikom države za Hrvate, mijenjaju se ovisno o svojstvima i ciljevima aktera. Kakva je bit činjenica koje to pojašnjavaju, nije ni približno istraženo. Jedna vrsta povijesnih socioloških istraživanja bila bi ovdje prilično korisna. Nagađanja i grube shematizacije, a one i nisu rijetke, mogu više sakriti nego (prividno) otkriti.

Osporenost i zajednice općina. Drugi model regionalne teritorijalizacije koji pretpostavlja *osporenost Hrvatske kao države*, a koji zaslužuje komentar, jest nedavno okončani model zajednice općina. U tom slučaju Hrvatska je, makar samo formalno, teritorijalno cjelovita. Ni jedna zajednica općina nije, kao, primjerice, mletačka Dalmacija, ili Istra, otrgnuta iz skupine hrvatskih zemalja. Zato se osloncem na taj model ne mogu oblikovati jasni semantički konkurenti imenu Hrvatska. To je, napokon, vidljivo i u poteškoćama s kojima su se suočili srpski akademici kada su morali jasnije odrediti semantičko mjesto oznake krajina. Osporavanje, pak, proizlazi iz činjenice da je Hrvatska članica federacije i da joj je ona prigrabila niz ovlasti, prijeko potrebnih za definiranje državnosti. Hrvatska, dakle, formalno promatrano, postoji kao državna jedinica, ali nije sposobna bitno utjecati na regionalnu teritorijalizaciju državnih aktera koji u njezinu okviru djeluju. Teritorijalizacija je, naprotiv, izravna posljedica procesa i promjena koje svoju snagu crpe iz potpore regionalne i federativne vlasti i aktera.

Činjenica da su baš zajednice općina u Hrvatskoj, i njihove upravne elite, bile okvir paleoindustrijske preobrazbe Hrvatske sa stajališta koje nudi De Rougemont, nesavladivi je paradoks. Primjerice, odlučni ulazak Rijeke u ekologijski kolaps ranih sedamdesetih godina ili Kaštelanskog zaljeva, organizirale su regionalne upravne i političke elite: riječka i splitska. Reći da su one bile žrtve pritisaka koje nisu mogle ukloniti nije, jednostavno, točno. Koksara u Bakru izgrađena je nakon što su Riječani potisnuli druge lokacijske konkurente. I željezara u Kaštelima, također, nakon sličnog rada splitske elite. Slični paradoksi vidljivi su i u onodobnom razvitku drugih hrvatskih gradova: Sisku, Karlovcu, Šibeniku, Puli. *U tom procesu regija je okvir u kojemu se ostvaruje program razaranja upravo onoga što regiju u sutonu industrijalizma bitno određuje kao uporište drukčije strategije razvitka: ekologijske i kulturne baštine.* Razara se, međutim, baština koja regionalno opstoji, ali koja je i anatomski dio hrvatskog identiteta. Na taj način regija postaje okvirom za oblikovanje strategije razvitka koji ne samo da razara ekologijska i kulturna dobra u samoj regiji, nego izravno ugrožava kulturnu i ekologijsku osnovicu hrvatskog identiteta, neovisno o tomu što se o njegovu preciznijem određenju može sporiti. Jasnije: u modelu Hrvatske, organizirane u grupu zajednica općina, regija funkcionira kao uporište razvitka koji ne samo da ugrožava regionalnu baštinu nego i izravno razara anatomsku strukturu nacionalnog identiteta. Na prazna mjesta, nastala kao rezultat te destrukcije, nadiru proizvođači federativnog jedinstva koji ne samo da nisu indiferentni spram razorene baštine, nego njezinu daljnju destrukciju prihvaćaju kao svoju središnju zadaću. Analiza načina teritorijalizacije jugovojске u hrvatskim gradovima zacijelo će pribaviti niz dodatnih korisnih uvida.

Skicirani primjer regionalnog teoretičara nagoni na oprez, barem kada je posrijedi neobrazloženi optimizam uložen u model regionalizacije pod zaštitnim znakom -- Europa regija. U tom modelu regije su uporište kvalitetnijeg i poželjnijeg razvitka, a nacionalne države su demonizirane kao glavni organizatori de/teritorijalizacije. Ali, *upravo taj model, doduše, na mikrorazini, u našem se povijesnom iskustvu potvrdio kao model koji organizira destrukciju.* Zaključak koji se nameće sugerira da se primjerena regionalna teritorijalizacija hrvatskog društva ne može izgraditi ako je njezina pretpostavka osporena hrvatska država. Protutvrdnja da je destrukcija posljedica paleoindustrijskih opsesija realnog socijalizma, a ne regionalnih razvojnih strategija, samo je djelomično točna. Paleoindustrijske opsesije realnog socijalizma realiziraju se u Hrvatskoj osloncem na mrežu regija od kojih svaka na tom području teži zamijeniti hrvatsku državu. Točno je da se te opsesije u zemljama realnog socijalizma bez regionalne diferencijacije realiziraju također sa srodnim serijama posljedica. To znači da regije u toj destrukciji nisu nužne. Ali znači i to da bez povezanosti s nacionalnom državom one ne mogu biti ni spasonosna rješidba, na čemu optimisti Europe regija upravo inzistiraju.

Osporenost metropole. U nekoliko je grafita tijekom predizborne kampanje u srpnju nagoviješteno izjednačavanje Zagreba i Beograda u parazitskoj ulozi organizatora regionalne destrukcije. Tko zna za tradiciju osporene države u Hrvatskoj, teško će se odlučiti za takvo izjednačavanje. Razlog leži u jednostavnoj činjenici da osporenost Hrvatske kao države implicira osporenost njezine metropole. Izjednačavanje Zagreba i Beograda u parazitskoj ulozi organizatora regionalne destrukcije izravno se, dakle, oslanja na tradiciju osporavanja Hrvatske kao države. Zato se i može lagodno zanemariti u prijašenjm ulomku skicirana tvrdnja da su upravo regije u Hrvatskoj, organizirane kao zajednice općina, koje teže, svaka na svom području, zamijeniti državu, bile izvršiteljima vlastite kulturne i ekologijske destrukcije.

Nekompetentne elite, koje su se u tim prilikama izgradile, ne mogu prihvatiti oblike i mjerila provjere razvojnih promjena na koje ne mogu utjecati. Budući da je upravo metropola mjesto s kojega zahtjevi za provjerom najčešće dolaze, predvidljivo je da će i ona biti uključena u tradiciju osporavanja države. To se Zagrebu već dogodilo, a ukoliko se tradicija nastavi, događat će se i dalje.

Osporenost metropole nije, pak, ograničena samo na osporenost glavnog grada. Ona obuhvaća i raznovrsne oblike osporavanja mogućnosti regionalnih metropola da budu središta izvrsnosti i da, na taj način, oslobađaju one oblike socijalne imaginacije koji su nužni u ekologijskoj i kulturnoj rekonstrukciji regije. Samorazumljivo je da uporaba tih mogućnosti upućuje na hijerarhiju i kakvoću. To znači da se metropolska mreža oblikuje uspostavljanjem mreže, *ali i hijerarhije razlika*, budući da se provjera kakvoće promjena ne može izbjeći. Egalitarni sindrom nije ograničen na zone razdiobe koje postoje samo u industrijskom sektoru. Naprotiv, on djeluje kao dubinski pritisak koji mijenja i tako udaljeno epistemologijsko polje kao što je hijerarhijski shematizam zemaljske urbane mreže, težeći ga preobraziti u zajednicu gradova s jednako raspoređenom razvojnom nemoći.

HRVATSKA REGIJA

Regija i županija. Rasprava o županijama, makar i onako skromna, kakva je bila po novinama u proljeće ove godine, pokazala je da je potpuno podređena tradiciji mišljenja o regiji iz perspektive Hrvatske kao osporene države. Raspravom su vladala dva (pred)uvjerenja: da regija, naspram države, ima ovlasti koje su, kao u zajednici općina, konkurentne državi; da je županijska razdioba Hrvatske isto što i nova regionalizacija. O domašaju prvog (pred)uvjerenja raspravljeno je u prijašnjem odjeljku. Drugo zaslužuje komentar. Koliko je vidljivo iz elementarnih činjenica, funkcija županije nije, u sutonu industrijalizma, ista ili slična funkciji regije. Grubo rečeno, *funkcija je regije ekologijska i kulturna rekonstrukcija zavičajnog teritorija*. Da bi tu funkciju valjano razvila, regija državu treba kao sudionika i suradnika; ali iz toga ne proizlazi da je regija element državne organizacije. Iz uvodnih je stavaka vidljivo da je njoj do *re/vitalizacije*, a u tomu joj država može pomoći toliko da oblikuje neke od osnovnih uvjeta – i da odveć ne smeta. Naspram regije, županija je element državne organizacije. Njezin cilj nije nikakva rekonstrukcija zavičajnog teritorija, nego, naprosto, izgradnja primjerene upravne teritorijalne sheme *kako bi država mogla funkcionirati stvarajući jedinstveni pravni poredak* na cijelom teritoriju kojim raspolaže Cilj je županije, dakle, upravna homogenizacija zemlje. Cilj je regije, naprotiv, ekologijska i kulturna diferencijacija te iste zemlje. Obje povezuje teritorijalnost. Ali, za razliku od regije, koja od industrijalizma dalje više ne može biti unaprijed fiksirana teritorijalna jedinica, jer je posljedica odnosa subjekt/okolje, županija je unaprijed određena upravna teritorijalna jedinica, kojoj je unaprijed zadan i subjekt: sama država. Međutim, kada se iz tradicije Hrvatske kao osporene države misli o županiji, onda ona nužno propada u shematizam bivše zajednice općina i prisilno se s njom izjednačuje. K tomu, još je živo iskustvo u kojemu je država, razlomljena na nekoliko autonomnih podcjelina, funkcionirala kao glavni subjekt urbanizacije. Praktično promotreno, to znači da su središta državne uprave imala najviše mogućnosti privući i druge elemente i uređaje koji podižu općenitu razinu kvalitete života: prometnu infrastrukturu, državnu infrastrukturu, banke i drugo. Na toj se podlozi formiraju očekivanja da će i županijska središta imati istu snagu. Zaboravljajući se da globalni model preobrazbe okoliša/urbanizacije nije isti. U njegovo središte ponovo se vraća do tada de/subjektivizirani grad, a s njime i vrednovanje izvora i dobara

koje ima više povjerenja u tržište. Ono neće utjecati samo na alokaciju proizvodnih postroja, nego na teritorijalnu preraspodjelu i prometne, i tehničke, i društvene infrastrukture. Da bi, primjerice, županijsko središte dobilo novu bolnicu ili novo sveučilište, neće mu biti dovoljno što je središte državne moći. U modelu zajednice općina to bi bio nezaobilazni argument. Zahvaljujući njemu, Knin je, primjerice, dobio sedamdesetih godina bolnicu i ceste "da ti pamet stane", velika regionalna središta sveučilišta bez profesora itd. Nasuprot tomu, glavni nacionalni prometni pravci ostali su na tehničkoj razini lokalnih cesta. Takvih primjera ima bezbroj, pa više i nema smisla iscrpljivati se njihovim nabrojanjem. Povratak grada i tržišta u središte modela urbanizacije snagu županijskog grada bitno relativizira, pa i nema posebnih razloga za osporavanje prijedloga da županijski gradovi budu gradovi već obilježeni tradicijom kao što su Pazin u Istri, Požega u Slavoniji ili Krapina u Zagorju. Taj položaj donosi veće simboličke nego druge razvojne koristi. Dakako da one, posredno, mijenjaju osnovna mjerila minimalne kvalitete okoliša u tim gradovima. Ali, budući da je u modelu polarizacijska sposobnost države barem osporena pritiscima tržišta, manja je opasnost da se županije preobrazu u nove zajednice općina s naslijeđenom alokacijom dobara i inicijativa.

Sindikata općina. O regiji, u sutonu (paleo)industrijalizma, u Hrvatskoj treba misliti, na tragu De Rougemonta, kao o *sindikatu općina*. Već sama sintagma orijentira. Riječ sindikat obično se povezuje s interesnim udruživanjem industrijskog radništva. Implicitno se, pri tomu, interesi reduciraju na interes za uvjete rada i dobru plaću. Lako je uočiti da je iz njega isključena cijela zona vitaliteta koja obuhvaća okoliš, tijelo, zavičaj, mjesto i srodne elemente. Dodatna je poteškoća i u tomu što se okoliš, mjesto, zavičaj ne mogu razvojno odrediti bez prisutnosti kolektivnih društvenih aktera. Kraće: ekologijski jezik upućuje na prisutnost brojnih kolektivnih "interesa" koji su ostali bez obrane. Riječ "interes" treba ovdje zadržati pod navodnicima jer ona pretpostavlja određenu pogodbenost. U ekologijskoj sferi, naprotiv, djeluju brojni zahtjevi koji nisu pogodbeni. Ne može se, primjerice, osim u zločinačkim okolnostima, pogadati po pravilima interesne igre da u dječjoj hrani ne bude žive, da kakvoća zraka mora biti zajamčena, te o drugim srodnim zahtjevima. Ne može zbog toga jer bi predmetom interesne igre postalo pravo na život, a ono nije nikakav posebni interes, nego temelj koji uopće omogućuje da posebnih interesa bude. Zato su navodnici potrebni. Takvi "interesi", s njima implicitnom životnom dramom, dolaze do jasnoće u konkretnim teritorijalnim zajednicama, za koje teorija nije našla bolju riječ od riječi *općina*. Regija nije uvjerljiva kada oponaša homogenost države. Naprotiv, ona je uvjerljiva kada postaje okvir i medij diferenciranja koje je posljedica činjenice da mu je uporište određeni zavičajni okvir, a time i jedna konkretnost koja organski nije prisutna u samooblikovanju ni jednog razvojnog aktera s makro-razine. Općina, dakako, ovisno o procesima koji vladaju njezinim teritorijem i okolišem, može potražiti sebi srodne ili slične, kako bi, regionalno udružene, mogle kontrolirati izvore destrukcije. Pri tomu nije uopće nužno da su one u neposrednom teritorijalnom susjedstvu. Da bi se, na primjer, stvorila regija općina posavskog sliva, radi obrane Save od zagađivanja, nije nužno da one imaju zajedničku fizionomiju, ili da čak pripadaju istoj državi. Presudno je to kakvu rekonstrukciju ekologijske konkretnosti zahtijevaju. Da bi se stvorila regija općina radi obrane sjevernog jadranskog mora od industrijskog zagađivanja, nije nužno unaprijed instalirati istarsku županiju, nego stvoriti sindikat općina, hrvatskih, slovenskih i talijanskih, koje bez ekologijske obrane sjevernog Jadrana ne mogu rekonstruirati nužne životne uvjete na svom teritoriju. Da bi se stvorila regija hrvatskih otočnih općina, radi revitalizacije otoka, nije nužno instaliranje dalmatinske županije, nego stvaranje

efikasnog sindikata otočnih općina koji će nametnuti potrebne promjene regionalnih strategija razvitka. Takvi sindikati općina/regije bit će suprotstavljeni nacionalnim strategijama i nacionalnoj državi toliko koliko je ova potonja podlegla pritisku (paleo)industrijske de/teritorijalizacije, pa nije sposobna oblikovati osnovne uvjete potrebne za regionalnu dinamiku. Ali, budući da su sindikalno strukturirane, regije ne mogu biti konkurentski nositelji suvereniteta. Ni u zagovornika zamisli o Europi regija nema baš uvjerljivih argumenata koji dokazuju da je to zasnovano. Osim ako se, kao što to de Rougemont otvoreno i čini, regionalnom retorikom ne obrazlaže potreba za obnovom europskog svetog rimskog carstva. Time se, međutim, izmiče početni predmet rasprave, a to je regija i njezin identitet u sutonu (paleo)industrijalizma.

Kada se o regijama promisli na naznačeni način, onda one nisu drugo doli oblici re/teritorijalizacije društva na izmaku (paleo)industrijalizma. One se nužno diferenciraju koliko se, na drugoj strani, država pravno homogenizira, nastojeći se potvrditi kao "pravna država". To nisu konkurentske, nego komplementarne zadaće, proizašle iz strategijskog rasula, do sada u Hrvatskoj dominirajućeg, one preobrazbe koja svoje uporište ima u kvaliteti života.

LITERATURA

Morin, E., *Kako izaći iz XX. stoljeća*, Globus, Zagreb, 1983.

Rogić, I., *Periferijski puls u srcu od grada*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1992.

Rogić, I., Kaštelanski zaljev - poučci jednog ekološkog slučaja, u zborniku: *Razvoj, pretpostavke i ekološka protuslovlja*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1992., str. 141-167.

Rougemont, de D., *Budućnost je naša stvar*, Književne novine, Beograd, 1989.

Sloterdijk, P., *Doći na svijet, dospjeti u jezik*, Naklada MD, Zagreb, 1992.

CROATIA AND ITS REGIONS

Ivan Rogić

Faculty of Architecture, Zagreb

In the paper "Croatia and Its Regions" the author expounds the thesis that regions are forms of re/territorialization of society at the end of (paleo)industrialism. From a practical point of view, they are unions of communes established for the purpose of successfully defending, on a local and regional level, those processes and elements of development that are necessary in the ecological and cultural reconstruction of the national territory. Thus looked upon, regions are not elements of government organization and they do not compete with the state in matters of sovereignty. On the contrary, they are the consequence of a strengthened ecological subjectivity. They emerge as alliances of communes, communal associations, unions of communes, in order to efficiently remove interference with development common to particular groups of communes. Based on the latter, regions can be formed transnationally. This means that certain ecological difficulties cannot be dealt with if and when unions of communes are not created throughout the whole area dominated by these difficulties, and not only within a territory bounded by one frontier. Following up the need to reconstruct the ecological and cultural particularity of its own territory, regions can find themselves in opposition to the state when the state has remained prisoner to the (paleo)industrial reductions, and thus acts indifferently regarding the quality of its own territory. This opposition is however developmental in character and is not as far-reaching as to promote the region into a rival competing with the state in issues of sovereignty. Due to the fact that the region is another designation of the actual living environment of a certain social protagonist, it cannot have borders set in advance. These borders are the result of the relationship protagonist/environment. Therefore, the region is considered a dynamic unit. Its stability depends on the durability of the relationship protagonist/environment and on the stability of the union of communes built upon this relationship.